

УДК 316.75:329.055(4-672EU)

DOI: <https://doi.org/10.22182/pr.6932021.1>

Оригинални научни рад

Дејан Бурсаћ*

Институт за политичке студије, Београд

ТРАНСФОРМАЦИЈА ТРАДИЦИОНАЛНЕ ИДЕОЛОШКЕ ПОДЕЛЕ У ЕВРОПСКИМ ПАРТИЈСКИМ СИСТЕМИМА**

Сажетак

Аутор анализира историјске и текуће промене у традиционалној структури партијских система и обрасцима страначког такмичења у данашњим европским државама. Кроз велики део модерне политичке историје, западноевропске демократије, а њима су се од пада социјализма у Источном блоку придружиле и земље остатка континента, своје политичко такмичење одржавале су у оквирима укоренење идеолошке поделе на левицу и десницу. Иако су се значења и садржај тих појмова мењали кроз историју, чини се да је тек у последњој деценији на сцени тектонска промена, која се материјализовала у потпуној измени страначке понуде и гласачких образаца, те је питање да ли уопште можемо говорити о традиционалном партијском спектру на који смо навикли у већини анализираних друштава: подели у којој су такмичење диктирала умерени, демохришћански, конзервативни или понегде либерални десни центар са једне, и социјалдемократска левица са друге стране. Циљ рада је да аналитички приступи и теоријски објасни трендове промена у партијским системима Европе, који су присутни у довољном броју држава како не би били сматрани појединачним инцидентима зависним од

---

* dejan.bursac@ips.ac.rs

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије. Рад у појединим сегментима садржи делове докторске дисертације аутора („Утицај идеологије политичких партија на јавну потрошњу у бившим социјалистичким државама”, одбрањене 6. марта 2019. године на Факултету политичких наука Универзитета у Београду), а који до сада нису објављивани.

контекста неке земље, већ, у најмању руку средњерочним, континенталним трендом, видљивим како у старим, тако и у новим демократијама Централне и Источне Европе.

Кључне речи: левица, десница, идеологија, партијски систем, криза, популисти, Трећи пут

УВОД

Генеа појмова левице и деснице, насталих готово игром случаја у турбулентним временима Француске револуције, дуга је и комплексна. Ипак, кроз историју, два појма су се готово саживела са иницијалним одређењем и самим тим са дистинкцијом између њих: левица се наине перципира као наклоњена идеји једнакости, односно социјалној хоризонталности; док је десница посвећена начелима хијерархије и донекле друштвеног континуитета (Bobio 1996, 29-45). Са повећањем фокуса на борбу за економска права и сукоба пре свега економских концепција који је доминирао партијским системима западних друштава у двадесетом веку, дистинкција ове две стране се превела на ново поље (видети: Budge & Robertson 1987; Przeworski 1985; Lipset & Rokkan 1967): лево оријентисане партије обраћале су се друштвеним неједнакостима, заговарајући редистрибуцију и активну интервенционистичку улогу државе у осигуравању пуне запослености и мреже социјалних услуга. Позиција левице у овом случају произилази из њених идеолошких корена, тј. из сумње у исходе капитализма и критике неједнакости изазване, по њима, тржишном алокацијом. Десница се, са друге стране, залаже за смањење регулативе, резање издатака, редукцију редистрибутивних политика и остављање прерасподеле „слободној руци“ тржишта (Хејвуд 2005, 109-111). Јавна перцепција, али и програмска самоидентификација политичких партија, усмерена је на основу те дистинкције.

Употреба дихотомије левица – десница је један од најдуготрајнијих и универзално најчешће коришћених метода за описивање позиције политичких актера. Примера ради, Морис Диверже наводи да идеологија као независна варијабла игра кључну улогу у идентификацији партија, утичући на све остале партијске карактеристике (на основу: Janda 1993, 168). Иако је Диверже примарно говорио о специфичним идеолошким типовима (комунистичким, социјалистичким, центристичким, конзервативним и фашистичким партијама), он их је разматрао као позиције на хоризонталној скали левица – десница. Уосталом, и други аутори су од тада прихватили принцип једнодимензионалне

ске у оквиру ког се могу мапирати појединачне идеолошке позиције (видети нпр. Robertson 1976; Laver & Schofield 1990; Budge, Klingemann, Volkens, Bara & Tanenbaum 2001). Појединачни истраживачи политичких феномена се често одлучују за упрошћавање идеолошких варијетета, како би омогућили лакшу компарацију између различитих временских периода или партијских система (Jäckle 2009, 2). Једнодимензионална скала је логичан одговор на дилеме категоризације, будући да се ради о најмањем заједничком садржаоцу идеолошког спектра, базираном на вредностима од ваннационалног значаја, укоренењем у већини модерних партијских система – а чије значење је често евидентно само по себи (видети: Dahlberg & Oscarsson 2006).

Беноа и Лејвер такође сматрају да је скала левица – десница без сумње најраспрострањенији вид категоризације политичких партија, те наводе да је она широко прихваћена и коришћена како од стране академске заједнице, тако и од стране новинара, аналитичара, неформалних коментатора политике, али и грађана (Benoit & Laver 2006, 147-149). Овај приступ категоризацији је, како сматрају та два аутора, теоријски оправдан и практично употребљив, иако и они наводе поједине његове недостатке, који се тичу значења левице и деснице у различитим временским и просторним оквирима, односно могуће зависности садржаја појмова од специфичног контекста.

Сам и Бадеску (Sum & Badescu 2005) су анализирали значење левице и деснице у више партијских система, те дошли до закључка да грађани како у развијеним демократијама, тако и у транзиционим пост-социјалистичким државама, већински идеолошки идентификују и себе, али и политичке партије у контексту левице и деснице. Њихов закључак је да је подела левице и деснице општеприхваћен и саморазумевајући механизам мапирања политичког простора, а такође наглашавају и да не постоје разлике у схватању ове идеолошке дихотомије у старим и новим демократијама – појмови левице и деснице су инхерентни и разумљиви без обзира на степен развоја, динамику партијског система, ниво политичке културе и ниво консолидације демократије. То је занимљив налаз узевши у обзир не само хоризонталну, већ и међугенерациску еволуцију садржаја левице и деснице. Далтон нпр. наводи да за старије генерације, подела левице и деснице има класично социоекономско значење изражено у заступањима интереса радника са једне, а средње класе и бизниса са друге стране. Међутим, код млађих генерација, ови појмови укључују и постматеријалне вредности, те њима доминирају теме друштвене

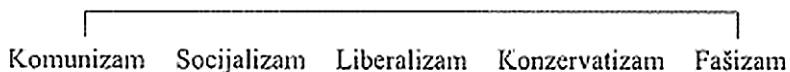
једнакости, слободе животних стилова и заштите животне средине (на основу: Dalton 2014, 124-127).

Недавна студија емпиријске валидности дихотомне поделе је на узорку од двадесет земаља и преко две стотине политичких партија сугерисала да, упркос еволуцији појмова левице и деснице, ова категоризација остаје изузетно важна и у академском и у практичном политичком смислу (Le Gall & Magni-Berton 2013, 255-268). Наиме, како налазе аутори, појмови левице и деснице су релативно независни кроз дуже временске периоде и културолошке оквири, представљајући најважнији предиктор изборног сврставања како политичких странака, тако и подршке бирача – без обзира на степен развијености демократије. Нове вредности, изазови и друштвени конфликти се једноставно прилагођавају и уклапају у контекст постојеће идеолошке поделе, а не обратно.

ПРОБЛЕМ ВИШЕДИМЕНЗИОНАЛНОСТИ ПОЛИТИЧКОГ ТАКМИЧЕЊА

Једно од кључних питања у контексту представљања поделе левица – десница је управо могућност исправног свођења вишедимензионалности друштвених расцепа на једну линеарну скалу. У случају номиналног одређења идеологија то обично није проблем (видети: Графикон 1). Међутим, скала левица – десница се понекад схвата искључиво као опис социоекономске позиције политичких партија (Benoit & Laver 2006, 150-153). Полазна тачка ове тврдње јесте да су лево оријентисане партије интервенционистички настројене, док десница заступа економске политике слободног тржишта. Левица је у социоекономском значењу синоним за социјалистичке, социјалдемократске, радничке, комунистичке и њима сродне политичке партије, док десницу у том смислу чине тржишни либерали и њима сродне идеолошке позиције. Ову једноставну поделу компликује друга димензија која се тиче друштвено-вредносних и моралних питања, те се налази на размеђу између ауторитарног и либералног схватања друштва и са социоекономском скалом формира дводимензионални, картезијански координатни систем (видети: Графикон 2).

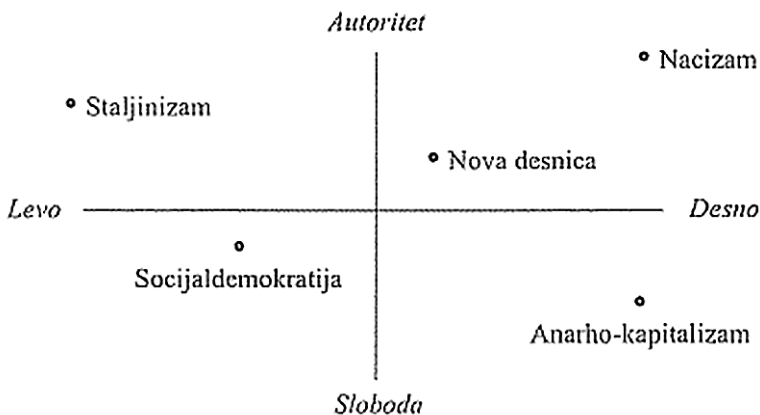
Графикон 1. Пример једнодимензионалног политичког спектра

Извор: Хејвуд 2005, 17.

Вертикална димензија се најчешће се односи на либералне и конзервативне друштвене ставове, при чему конзервативци обично добијају епитет деснице, док либерални политички актери бивају проглашени левицом. Амалгам две скале води нас ка закључку да се економски интервенционистичка левица такође залаже за веће друштвене слободе, док су конзервативне политичке странке више окренуте тржишту. Оваква генерализација, упркос одступањима, заиста има своје утемељење у пракси бројних демократија. Наиме, у таквим партијским системима позиције умерене левице заузимају друштвено либерални, а економски интервенционистички настројени социјалисти, социјалдемократе, социјал-либерали и зелене странке. На делу спектра намењеном умереној десници налазе се друштвено конзервативни, а углавном про-тржишни либерали, конзервативци, демохришћани. Комбинација друштвено конзервативне и економски либералне позиције дешавала се од седамдесетих и осамдесетих година двадесетог века, а свој израз добила је током Реганове администрације у САД, односно мандата Маргарет Тачер у Уједињеном Краљевству, што је покренуло малу револуцију партијских система широм традиционалних демократија, усмеравајући конзервативце ка тржишним политикама. Са друге стране спектра, десио се сличан процес, посебно са трансформацијом левих партија од ригиднијих социјалистичких корена ка ширим социјалним позицијама, што је делом условљено и трансформацијом традиционалног радништва (тзв. плавих оковратника) у економијама запада током осамдесетих и деведесетих година двадесетог века.

Графикон 2. Пример дводимензионалног политичког спектра

Извор: Хејвуд 2005, 19.

Дилема поједностављивања вишедимензионалних друштвених расцепа и њиховог представљања на једној мерној скали није нова. Аргументујући у корист примене једнодимензионалне скале, теоретичар Ијан Бац сматра да, упркос постојању комплексне лепезе вредносних категорија које могу да сачињавају идеологију једне политичке партије, сами идеолошки конструкти левице и деснице нису случајни, већ су настали унутрашњим развојем идеологија од самих зачетака њихове поделе (видети: Budge 2013). Будући да овај аутор припада Групи за истраживање манифеста (енг. *Manifesto Research Group*), мултинационалном тиму истраживача партијских идеологија, на основу Бацове поставке базира се и њихова класификација идеологија. Наиме, свих 56 категорија идеолошке поделе које Група за истраживање манифеста користи приликом класификације, било да се ради о социоекономским, друштвено-вредносним или чак постмодерним компонентама, међусобно је сродно и могуће је пратити генезу тих позиција по партикуларним политичким питањима све до основне идеолошке поделе, те је по њима оправдано сумирати расцепа на једну димензију. Такав став својим налазима подржавају Беноа и Лејвер, који наводе да је са великом прецизношћу могуће предвидети позицију политичких партија на једнодимензионалној скали у односу на њихов положај по појединачним питањима (Benoit & Laver 2006, 157-159).

Поред тога, поставља се питање схватања левице и деснице у компаративном контексту, односно садржаја ових идеологија у различитим друштвеним околностима. Бац и Робертсон анализирали су изборне програме у двадесет земаља и притом идентификовали јасан расцеп испољен у сфери економских политика: као сукоб међусобно искључивих тежњи за државном регулацијом или слободним тржиштем у свакој од њих (Budge & Robertson 1987, 392-395). Други аутори који су се бавили сличним питањем тврде да, упркос нужној еволуцији појмова левице и деснице, просторна дистинкција ових идеологија остаје релативно независна како кроз време, тако и кроз различите културне контексте, те њихова дихотомија представља најважнију варијаблу у објашњењу изборног сврставања (видети: Le Gall & Magni-Berton 2013, 255-268). Они сматрају да се расцеп левице и деснице пренео у сферу универзалних самоподразумевајућих вредности; и тако умногоме постао независан од историјског и институционалног контекста.

Специфичности транзиционих промена у бившим социјалистичким државама постављају питање садржаја прокламованих партијских идеолошких позиција. Наиме, то питање произилази из саме хаотичне природе транзиције, у којој се више

друштвених питања решавало у кратком временском периоду (економски систем, политичке институције, неретко и национално-идентитетска питања), компресујући у неколико година процесе које су развијене демократије разрешавале деценијама или вековима. Упркос томе, чини се да је дихотомна подела идеолошког спектра пренета и у нове демократије. Новоосноване странке су се тако позиционирале, било да су настале из некада владајућих социјалистичких елита или као њихова негација; било да су покушале да се представе као настављачи традиција предратних партија, као копије западних странака или као потпуно нове политичке организације. Кареја и Еменегер наводе да су се бивша социјалистичка друштва одликовала раширеним приступом друштвеном благостању, али да у процесу транзиције ове земље нису могле да задрже исти ниво потрошње као раније: држава је морала да иступи из економије, рационализује администрацију, смањи социјалне трансфере, приватизује државне компаније – што је отворило нови друштвени расцеп унутар партијског система, те простор за социоекономску диференцијацију левице и деснице сличну оној на западу (Careja & Emmenegger 2009).

РЕЛЕВАНТНОСТ ИДЕОЛОГИЈА ДАНАС

Неколико фактора довело је до дебате о сврсисходности идеолошке поделе почетком 21. века. Поједини аутори (нпр. Век 2004; Potrafke 2009; Haupt 2010) сматрали су да глобализација утиче на позиционирање странака, те да се партије, прилагођавајући се савременим економским и политичким процесима, значајно приближавају идеолошком консензусу у погледу прихваћених политичких и економских модела. Додуше, сличну тенденцију је чак пола века раније уочио Ентони Даунс (Downs 1957, 116-117), који је увидео да партије у развијеним демократијама теже да ублаже своје поларизоване идеолошке ставове како би задобиле поверење тзв. средњег гласача (растуће, а политички умерене средње класе) што у коначници резултира програмском конвергенцијом левице и деснице ка центру спектра. За разумевање ове теорије, важно је поменути време њеног настанка: благостање које је уследило десетак година након завршетка Другог светског рата довело је до ублажавања социјалних конфликта у западним друштвима, а у економској сфери доминантан је био кејнзијански модел. Још неколико фактора утицало је на тврдње о застарелости идеолошке поделе. Поједини аутори сматрају да су ови процеси условљени декомпоновањем класа и класних односа, као и социоекономским променама у структури друштва, те да социјалдемократске странке

напуштају своје позиције због нестанка њихове традиционалне гласачке базе индустријских радника, тзв. „плавих оковратника“, као и због слабљења општег друштвеног и политичког значаја синдиката, са којима су левичарске партије кроз историју одржавале снажне везе (видети: Nelson & Way 2007). Ту је и уплив нових, постмодерних вредности, као и експанзија покрета базираних на њиховом заступању. Ипак, то нужно не значи нестанак идеологије, већ наводи на тврдњу о сталној еволуцији: промени традиционалних колективних идентитета и вредности. Нове идеолошке позиције налазе своје место у оквиру конфигурације друштвених расцепа, често се уклапајући у постојећи просторни модел политике (видети: Le Gall & Magni-Berton 2013: 255-268). То подржава и Хејвуд, који сматра да се у тренуцима униформизације радило тек о краткотрајном консензусу владајућих идеологија, а да је већ од шездесетих година започео процес реидеологизације (Хејвуд 2005, 335-336), са новим друштвеним конфликтима који су се појавили. Тај процес је драстично убрзан осамдесетих година са рађањем „нове деснице“ и конвергенцијом економских либерала и социјалних конзервативаца у једну политичку снагу у западним демократијама. У време опште доминације глобалних социоекономских модела који на средњи рок омогућавају одређени ниво друштвеног благостања, какав је случај био са кејнзијанизмом непосредно после Другог светског рата, а такође и са неолиберализмом тј. либералном демократијом након пада Берлинског зида (видети: Fukuyama 1989), долази и до одређеног усмеравања политика и деловања партија ка доминантном моделу, што је донекле и очекиван друштвени процес. Те околности, међутим, очигледно подстичу и теоретичаре да прогласе глобалну превласт или победу једне идеологије. Управо у том оквиру настала је и теорија о крају идеологија. Наиме, амерички социолог Данијел Бел сматра да у процесу глобализације долази до унификације политичких система и повећаног нивоа слагања међу партијама по питању прихватања преовлађујућих економских и социјалних политика, уз губитак привлачности радикалних идеологија (на основу: Хејвуд 2005, 335-336). Бел модерно доба види као период доминације економских питања над политиком, а будући да је раст средње класе на западу у деценијама након Другог светског рата учинио конфликт између рада и капитала сувишним, политичке партије се такмиче за гласаче нудећи програме у веома уском маневарском простору који им пружа општеприхваћени економски модел. Међутим, као што сведочимо, ни тај модел није коначан ни неупитан – управо јер се објективне друштвене околности мењају.

„ТРЕЋИ ПУТ“ – ПОЧЕТАК КРАЈА ТРАДИЦИОНАЛНЕ ЛЕВИЦЕ?

Практична манифестација утицаја наведених у прошлом поглављу дошла је са трансформацијом умерене левице у тзв. партије трећег пута. Овај појам означава позицију ближе центру (или, у центру) идеолошког спектра коју је заузело неколико социјалдемократских партија, најчешће у западним индустријским демократијама, управо покушавајући да помири доминантне глобалне принципе тржишне економије који су преовладали у „великој борби идеја“ крајем осамдесетих и почетком деведесетих година, са левичарским социјалним политикама у својим програмима и деловању. Додатни фактор за промену је свакако била процена политичких стратега да се, у ситуацији глобализације, повећаног животног стандарда и технолошких промена, паралелно одвија и декомпозиција традиционалне социјалне базе левичарских странака, индустријских радника.

Није изненађујуће што се овај идеолошки покрет на левици јавља у време растуће сумње у економску одрживост државне интервенције и регулације, односно кејнзијанских политика (Lewis & Surender 2004, 3-4). Већ деведесетих година двадесетог века, подстакнуте тријумфализмом завршетка хладноратовског сукоба, чиме је политикама слободног тржишта дат епитет „једине игре у граду“ (Carruthers & Babb 2000, 217), односно јединог глобално успешног економског модела – што је подстакло одређене ауторе да долазећи период прогласе „крајем историје“ (Fukuyama 1989) – социјалдемократске партије прихватају начела тржишне економије. Носиоци промене били су бивши британски премијер Тони Блер, које је своју партију покушао да брендира као „Нове лабуристе“ (енг. *New Labour*), и немачки канцелар Герхард Шредер (Социјалдемократска партија). Два лидера су 1998. године чак и објавила заједнички манифест насловљен „Европа: Трећи пут“ (Blair & Schröder 1998), којим су позвали европске левичарске владе да спроведу тржишне реформе радног и социјалног законодавства, смање порезе и подстичу предузетништво, те да се прилагоде глобализацији, захтевима тржишта и технолошким променама. Генерално говорећи, кључна одлика трећег пута, поред усвајања принципа слободног тржишта, јесте свођење вредности једнакости, за коју се левица од својих идеолошких зачетака везала, на једнакост друштвених прилика (уместо инсистирања на једнакости исхода); те у том смислу заступања процеса креирања друштвених шанси кроз повећано инвестирање

у социјални капитал (Стојиљковић, 2011, 161) – уместо отвореног заступања државно санкционисане редистрибуције. Поред Блера и Шредера, челници бројних европских левичарских влада на крају последње деценије двадесетог века сматрали су се припадницима идеологије трећег пута: међу њима су холандски лабуристички премијер Вим Кук, грчки премијер Костас Симитис (ПАСОК), аустријски социјалдемократски канцелар Виктор Клима, као и италијански председник владе Романо Проди. Утицај трећег пута је, у специфичном контексту, снажно препознат и у економским политикама администрације 42. америчког председника Била Клинтона (видети: Romano 2006). Тренд се са проширењем Европске уније пренео и на бивше социјалистичке земље, где су многе номинално социјалдемократске или социјалистичке странке напустиле своје почетне позиције у току процеса транзиције (када је друштвени сукоб око приватизације и глобализације решен у корист глобалне тржишне економије) и сада се могу дефинисати као партије трећег пута или партије неолибералне левице (Beck 2004, 344). Такав је случај нпр. са Социјалдемократском партијом Литваније, Бугарском социјалистичком партијом, Чешком социјалдемократском странком, румунском Социјалдемократском партијом, Социјалдемократском партијом Хрватске и другима – а можда најпознатије, са Мађарском социјалистичком партијом, наследницом некада владајуће комунистичке странке, која већ од 1995. године у коалицији са левим либералима спроводи пакет радикалних неолибералних реформи у овој земљи.

Из почетка се чинило да је идеолошко померање левих партија било оправдано и да је дало резултате у тактичком смислу, међутим удар светске економске кризе од 2008. године разоткрио је ту стратегију као кратковиду. Приклањање тржишном консензусу и прихватање победе неолибералног капитализма скупо је коштало ове странке. Други део тог тренда јесте повећано заступање постматеријалистичких тема на уштрб традиционално леве радничке проблематике и трансфер друштвеног конфликта из привремено пацификоване економске сфере у домен културног расцепа, што приликом удара економске кризе доводи до окретања опадајућих, али и даље присутних радничких слојева ка опцијама које и даље заговарају опипљивије, материјалистичке вредности – а од којих су многе често на десници (видети: Спасојевић 2015, 18). Левица једноставно није имала одговор на нове изазове, јер се одаљила од своје традиционалне тематике – у значајном делу земаља, јака странка умерене левице се једноставно расула (или се расипа у нешто споријем тренду, кроз више изборних циклуса)

након економске кризе, оставши без гласачке базе, или подневши кривицу за економски колапс – тамо где су социјалдемократе биле на власти у време највећег удара кризе. Такав образац видљив је у Немачкој, Француској, Аустрији, Холандији, Грчкој, Чешкој, Пољској, Мађарској, Хрватској, Бугарској, у скандинавским земљама, па и у Србији. У свим овим земљама, некада јака странка левог центра која је водила или самостално чинила један блок у обично дуалном политичком такмичењу, данас је тек један од мноштва актера који се боре за смањени удео гласова на левици. Као последица, број странака социјалдемократске левнице који је успео да формира владу у Европи у последњој деценији тежи једноцифреном.

Јасно је да је дошло до масовног разочарања гласача у социјалдемократе, али поставља се питање ко је преузео те гласове? На основу анализе изборних резултата и трансформације партијских система, можемо донети неколико закључака. Изузетак од губитка гласова на страни доминантне леве опције су оне партије левнице које су успеле да се прилагоде новонасталој ситуацији и брендирају се као тзв. леви популисти, што је био случај у неколико нових демократија (албанске социјалдемократе под водством Едија Раме, румунски СДП за време Виктора Понте, странка Смер бившег словачког премијера Роберта Фице). У неким земљама, нарочито оним које немају баласт комунистичке прошлости, дошло је до реидеологизације левог спектра након кризе и настанка нових опција на традиционалним, могли бисмо чак рећи и екстремнијим левљим позицијама. Неке од њих настале су већ раније, као реакција на странке трећег пута (нпр. са цепањем Социјалдемократске партије у Немачкој и последичним настанком партије Левица (нем. *Die Linke*)), а нарочито након кризе после 2008. године, са странкама попут Подемоса у Шпанији или Сиризе у Грчкој. Трећу групу чине бројни нови постмодерни покрети, најчешће на зеленим (дакле, еколошким) социјал-либералним позицијама, које углавном нису довољно јаке да преузму читав гласачки корпус некадашњег левог крила, али данас коегзистирају на тој позицији са осипајућом доминантном странком левнице, понегде представљајући јачу или бар перспективнију политичку опцију. Такви покрети и партије углавном се обраћају урбаном и образованијем гласачком телу, те по природи тешко преузимају читав леви електорат. Најпознатији актуелан пример је свакако Немачка, где је очигледан вртоглави раст Партије зелених на рачун СДП, али и у окружењу: нпр. са успехом листе Можемо у Хрватској или у Мађарској, где нови покрети попут Дијалога, Моментума и

ЛМП (мађ. *Lehet Más a Politika* – Политика може бити другачија) такође заузимају значајан део спектра, додуше наступајући у коалицији са традиционалним партијама левог центра, али то је условљено динамиком тамошње политичке борбе. Најзад, занимљив парадокс представља трансфер гласача од левице ка популистичкој, па чак и екстремној десници.

РАСТ ПОПУЛИСТИЧКЕ ДЕСНИЦЕ

Дакле, велики пад популарности „бивше“ левице условљен је тиме што странке ове оријентације нису понудиле гласачима прихватљиве одговоре на економску кризу из 2008. године, као и на последичне кризне ситуације. Тим темама се, са друге стране, успешно обратила нова, популистичка десница. Један од предуслова успеха популиста је конвергенција неколико криза. Економска криза је само открила и појачала проблеме представничке демократије, подстичући неповерење грађана према постојећим политичким партијама (видети: Kriesi 2015). Удар кризе из 2008. године оголио је многе реалности те довео до пролонгираног неповерења: средња класа у Европи (и другде) је увидела да постоје границе раста, након година просперитета (Owczarek 2017, 41). Управо због те перцепције, популисти добијају на значају (и гласачкој подршци) чак и у земљама које готово да нису осетиле економски пад: нпр. у Чешкој, која је цео кризни период пребродила са најнижом незапосленošћу у ЕУ, или Пољској, која није имала негативни раст у тим годинама, а ни касније. Важан фактор је свакако и страх гласача од губитка перципиране социоекономске позиције, што потврђују истраживања (Gidron & Hall 2017, 68-70).

Повољну ситуацију за популисте креирала је конвергенција неколико последичних криза на европском континенту у кратком временском периоду: криза функционисања Европске уније, појединачне национално-политичке кризе (нпр. Каталонија или Шкотска), безбедносни проблеми у суседству (Украјина, Сирија, север Африке), терористички напади и најзад мигрантска криза као можда и највећи катализатор идентитетских страхова, а који нарочито погодују успеху популиста (Brubaker 2017). Ни за један од ових проблема националне, али ни европске елите нису успеле да пронађу одрживо решење, док су се популистичке странке неретко усмеравале управо на ове теме, нудећи непроверене и често екстремне, али једноставне и гласачима лако разумљиве политике као одговор. У контексту објашњеном у претходном поглављу, где је већина социјалдемократских странака напустила леве позиције и прихватила неолиберални консензус, притом форсирајући и

идентитетско инклузивне политике, егзистенцијални страхови грађана изазвани економском и мигрантском кризом допринели су брзом осипању подршке за левицу. И док су популисти за економски колапс окривили политичке и финансијске елите, талас миграција је на политичку агенду вратио питања идентитета, притом актуелизујући ову димензију у оквиру дихотомије левце и деснице – овај пут на уштрб подршке левици.

Десни центар се показао постојанијим у тим променама, будући да су га чиниле партије социјалконзервативне, или чак номинално демохришћанске а суштински *catch-all* провинцијеније. Ипак, и један део ових странака се радикализовао даље ка ауторитарној десници након конвергенције криза: такав је случај са странком Право и Правда у Пољској, ВМРО-ДПМНЕ за време мандата Николе Груевског у Македонији, странке ГЕРБ Бојка Борисова у Бугарској, и посебно са Фидесом Виктора Орбана у Мађарској. Иако је овај феномен глобалнији (видети за пример Републиканску странку у САД), изражен је раст популистичких тенденција у последњој деценији у земљама Централне и Источне Европе, толико да су истраживачи почели да говоре о „популистичком појасу“ (видети: Eiermann, Mounk & Gultchin 2017). Мађарска свакако представља занимљив случај за анализу ових трендова, јер је тамо некада владајућа Социјалистичка партија изгубила више од 1.3 милиона гласова између два изборна циклуса (2006. и 2010. године), управо у периоду кризе, уз врло изражено друштвено неповерење према тадашњем социјалистичком премијеру и целој владајућој коалицији уопште. Паралелно, одвија се радикализација некада либерално десног Фидеса, уз раст екстремно десне партије Јобик. Обе ове странке учвршћују подршку на таласу страхова становништва од губитка социоекономске позиције и последица мигрантске кризе. Посебно је занимљиво истаћи да више од трећине гласача Јобика долази из некадашње гласачке базе социјалиста, дакле леве партије која је спровела економску транзицију и важила за либералну у смислу схватања идентитета. Њихови бивши гласачи данас гласају за странку која представља негацију тих вредности и штавише, изузетно критикује наслеђе социјалистичких влада које су биле на власти током деведесетих и раних двехиљадитих (видети: Kreko & Juhasz 2017, 87). Са великом сигурношћу можемо претпоставити да се ради о демонстрацији раније постављеног модела: у којем гласачи из група које традиционално подржавају левицу (радници, пензионери, делом и рурална популација) постају разочарани ударом кризе и траже нове опције које ће боље заступати њихове ставове и интересе: а антиелистичка, популистичка и често

националистичка десница то користи. Слично преузимање гласова левице можемо донекле идентификовати и у земљама консолидоване демократије: у Немачкој, Великој Британији, Француској, неким скандинавским земљама (видети: Bergman & Snegovaya 2019).

ЗАКЉУЧАК

Да ли је на сцени урушавање естаблиране и готово вековима формиране једнодимензионалне идеолошке поделе? Колико је трајна промена основног идеолошког оквира у коме се креће већина партијских система данашњице (чак и данас, у државама у којима је левица често маргинализована, такмичење се и даље дефинише на оси левица-десница)? Као што видимо, два велика и повезана тренда утичу на померање такмичења од конфликта (економског и друштвено-идентитетског) левице и деснице, ка конфликту умерених странака и популиста, који се у једном броју земаља (нпр. Француска, Мађарска, Пољска итд.) очитује као такмичење између десног центра и популистичке или крајње деснице. Ипак, није свуда тако. Многи партијски системи су, и поред тога што је дошло до попуштања доминантне странке левог центра, задржали основну осу такмичења, иако се леви део спектра фрагментирао. Нпр. таква је ситуација у Немачкој, где највећа флукуација бивших гласача СДП-а није ка популистичкој Алтернативи за Немачку (мада делом се и то дешава, посебно у источним деловима земље), већ примарно ка Зеленој странци. У партијским системима Бугарске, Хрватске, Чешке, Аустрије, па и Мађарске, социјалдемократе деле своје некадашње ексклузивно поље са низом нових странака и покрета, често зелене оријентације, али и других протестних или постмодерних усмерења. На овом месту треба поменути да је Инглхарт утврдио да се промена вредности у једном друштву дешава онда када млађе групе популације замењују старије у уделу одраслих, те да наклоност ка постматеријалистичким вредностима у том случају расте, па је могуће да је, заједно са поменутом конвергенцијом криза, на трансфер гласова на левици утицала и „смена генерација“ у бирачком телу (Inglehart 1997, 133-137). Ипак, има и другачијих примера. У Грчкој, тврђе левља Сириза заменила је компромису склонији ПАСОК као примарна странка левице. У државама попут Шпаније, социјалдемократе су успеле да поврате своје преткризне позиције, након краткотрајног успеха нових странака и покрета. Ипак, то је изузетак. У великом броју европских држава, проценат освојених гласова умерене левице је вишеструко опао у односу на период од пре десет и више година,

док су се нове странке, било да се ради о десним популистима или о либерално-левим покретима (пост)модерне тематике, већ уселиле у то бирачко тело, учинивши тренд промене релативно дугорочним. Шта је, међутим, са десним популистима? Неколико примера говори да ове странке не успевају да одрже високу популарност кроз више изборних циклуса: било да се ради о изневереним (а великим) очекивањима гласача, било да партија успе да се домогне удела у вршењу власти, што парадоксално негативно утиче на популарност, јер се популисти тада прихватају политичке одговорности (и често немогућности да дословно спроведу своје прокламоване политике) и постају „елита уместо елите“. Њихов успех доста зависи и од конкретних околности које омогућавају иницијални раст, а затим и од стратегија осталих актера према популистима. У том погледу, можемо издвојити два модела: немачки, у којем странке коалирају тако да избегну било какво учешће Алтернативе за Немачку у владајућим већинама, практично маргинализујући тог актера, што може представљати ризик у случају продубљивања кризе и окретања додатног корпуса гласача од умерених странака. Други модел су усвојиле опозиционе странке у Мађарској приликом формирања широке коалиције за локалне изборе у Будимпешти 2019. године и за парламентарне изборе 2022. године: наиме, екстремно десни Јобик је тада примљен у коалицију са социјалдемократима, либералима и новим покретима, у покушају да заједно оборе владајући Фидес, што им је и успело у престоници. Међутим, примена таквог модела зависи и од стратегије саме популистичке партије, али и од околности у појединачним државама. Како било, у наредној деценији ће, кроз изборне циклусе и политичку динамику уопште, постати јасно да ли ће у целој Европи десни популисти постати одржива снага и други пол политичког такмичења, ефективно премештајући конкуренцију на линију „умерени – популисти“ – те ће и само дефинисање партијских система у оквирима лево-десно постати својеврстан анахронизам; или ће се трансформација „старог система“ левице и деснице, која је свакако већ увелико у току, одвијати у неком другом правцу: можда између деснице и зелених, те би у том случају у ствари стара једнодимензионална подела била реидеологизована и добила ново значење и нови живот.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Спасојевић, Д. 2015. „Социо-структурна парадигма у политичкој науци“. *Српска политичка мисао*, посебно издање, 2/2015, 7-34.
- Стојиљковић, З. 2011. „Политичке фамилије у европском парла-

- менту“. У *Политичке групације у Европи*, ур. З. Стојиљковић и Г. Пилиповић, 101-251. Београд: Konrad Adenauer Stiftung: Европски покрет у Србији.
- Хејвуд, Е. 2005. *Политичке идеологије: Увод*. Београд: Завод за уџбенике.
- Beck, U. 2004. *Моћ против моћи у доба глобализације - нова свјетскополитичка економија*. Zagreb: Školska knjiga.
- Benoit, K. & Laver, M. 2006. *Party Policy in Modern Democracies*. London: Routledge.
- Berman, S. & Snegovaya, M. 2019. „Populism and the Decline of Social Democracy“. *Journal of Democracy*, 30(3), 5-19.
- Blair, T. & Schröder, G. 1998. „Europe: The Third Way/Die Neue Mitte“. Последњи приступ 15. 08. 2021. <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/suedafrika/02828.pdf>
- Bobio, N. 1996. *Left and Right – The Significance of a Political Distinction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Brubaker, R. 2017. „Why populism?“. *Theory and Society*, 46(5), 357-385.
- Budge, I. 2013. „The standard right-left scale“. Последњи приступ 15. 08. 2021. https://manifestoproject.wzb.eu/down/papers/budge_right-left-scale.pdf
- Budge, I., Klingemann, H., Volkens, A., Bara, J & Tanenbaum, E. 2001. *Mapping Policy Preferences: Estimates for Parties, Electors and Governments, 1945-1998*. Oxford: Oxford University Press.
- Budge, I. & Robertson, D. 1987. „Do Parties Differ, and How? Comparative Discriminant and Factor Analyses“. In *Ideology, Strategy, and Party Change: Spatial Analyses of Post-War Election Programmes in 19 Democracies*, eds. I. Budge, D. Robertson & D. Hearl, 15-38. Cambridge: Cambridge University Press.
- Careja, R. & Emmenegger, P. 2009. „The Politics of Public Spending in Post-Communist Countries“. *East European Politics and Societies*, 23(2), 165-184.
- Carruthers, B. G. & Babb, S. L. 2000. *Economy/Society: Markets, Meanings, and Social Structure*. Thousand Oaks, California: Pine Forge Press.
- Dahlberg, S. & Oscarsson, H. 2006. „A European party space“. In *The 2004 Elections to the European Parliament: Parties and Voting Behavior in Cross-National Comparison*, eds. G. Tóka & Á. Bátor. Budapest: DKMKA, Századvég Kiadó, Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézet.
- Dalton, R. J. 2014. *Citizen Politics: Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies*. Thousand Oaks: CQ Press.
- Downs, A. 1957. *An Economic Theory of Democracy*. New York:

- Harper & Row.
- Eiermann, M., Mounk, Y. & Gultchin, L. 2017. *European Populism: Trends, Threats and Future Prospects*. London: Institute for Global Change.
- Fukuyama, F. 1989. „The End of History?“. *The National Interest*, 16 (Summer 1989), 3-18.
- Gidron N. & Hall, P. 2017. „The politics of social status: economic and cultural roots of the populist right“. *British Journal of Sociology*, 68(S1), 57-84.
- Haupt, A. B. 2010. „Parties’ Responses to Economic Globalization: What is Left for the Left and Right for the Right?“. *Party Politics*, 16(1), 5-27.
- Inglehart, R. 1997. *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*. Princeton: Princeton University Press.
- Janda, K. 1993. “Comparative Political Parties: Research and Theory”. In *Political Science: The State of the Discipline II*, ed. A. W. Finifter, 163–191. Washington DC: American Political Science Association.
- Jäckle, S. 2009. „Measuring Political Party Ideologies – Combining Expert Scale and Text Based Approaches”. Paper presented at the IPSA World Conference, Santiago de Chile, July 2009. Последњи приступ 15. 08. 2021. http://sebastianjaeckle.de/paper/IPSA_Santiago.pdf
- Kreko, P. & Juhasz, A. 2017. *The Hungarian Far Right: Social Demand, Political Supply, and International Context*. Stuttgart: Ibidem-Verlag.
- Kriesi, H. 2015. „Populism: concepts and conditions for its rise in Europe“. *Comunicazione politica*, 16(2), 175-194.
- Laver, M. & Schofield, N. 1990. *Multiparty Government: The Politics of Coalition in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Le Gall, C. & Magni-Berton, R. 2013. „Left-Right vs. traditional and new cleavages: Testing durability of an old political category“. In *Left and Right: The Great Dichotomy Revisited*, eds. J. Cardoso Rosas & A. R. Ferreira, 255-268. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Lewis, J. & Surender, R. 2004. *Welfare State Change: Towards a Third Way?*. Oxford: Oxford University Press.
- Lipset, S. M. & Rokkan, S. 1967. *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*. New York: Free Press.
- Nelson, S. & Way, C. 2007. *Party Crashers: The Determinants of Left Party Ideological Shifts in Wealthy Democracies*. Chicago: Midwest Political Science Association.
- Owczarek, D. 2017. „The roots of populism in Poland: Unsustainable

- growth and cultural backlash“. *CIDOB report*, 1/2017, 39-43.
- Potrafke, N. 2009. „Did globalization restrict partisan politics? An empirical evaluation of social expenditures in a panel of OECD countries“. *Public Choice*, 140(1-2), 105-124.
- Przeworski, A. 1985. *Capitalism and Social Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robertson, D. 1976. *A Theory of Party Competition*. London: New York: Wiley.
- Romano, F. 2006. *Clinton and Blair: the Political Economy of the Third Way*. London: Routledge.
- Sum, P. E. & Badescu, G. 2005. „The Importance of Left-Right Orientations in the New Democracies“. Paper presented at the IPSAS conference, Taipei, April 2005. Последњи приступ 15. 08. 2021. <https://www.ipsas.sinica.edu.tw/image/ipsas/1/76.pdf>

Dejan Bursac**Institute for Political Studies, Belgrade*

TRANSFORMATION OF TRADITIONAL IDEOLOGICAL DIVIDE IN THE PARTY SYSTEMS OF EUROPE

Resume

The author analyzes ongoing changes in the traditional structure of party systems and patterns of party competition in today's European countries. Throughout much of modern political history, Western European democracies, together with the former Eastern bloc countries after the fall of socialist regimes, have maintained their party competition within the nested ideological divide between the left and the right. Although the meanings and contents of these terms have evolved throughout history, it seems that only in the last decade there has been a tectonic change on the scene, which materialized in a complete overhaul in both the party spectrum and the voting patterns. The traditional party competition in Europe was most commonly dictated by the moderate, most likely Christian democrat, conservative or sometimes liberal, center-right party on the one side, and the social democratic left on the other. The aim of this paper is to analytically approach and theoretically explain the trends of change in the party systems of Europe, which are present in a sufficient number of countries not to be considered individual incidents depending on the national context, but at least a medium-term pancontinental trend, observable both in old and new democracies alike.

Keywords: left, right, ideology, party system, crisis, populists, Third Way

---

* dejan.bursac@ips.ac.rs

* Овај рад је примљен 1. августа 2021. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 9. августа 2021. године.